

ARGUMENT PENTRU
O RECONSIDERARE A „STILULUI RELIGIOS“ ÎN LIMBA
ROMÂNĂ

Adina CHIRILĂ

(Universitatea de Vest din Timișoara)

„Eu cred, zise el odată, că o petală de floare sau un viermișor de pe drum grăiește și cuprinde mai mult decât toate cărțile unei biblioteci. Cu litere și cu vorbe nu se poate spune nimic. Câteodată scriu o literă grecească oarecare, o *teta* sau o *omega*, și dacă răsucesc pana numai puțin, litera dă din codiță și e un pește și într-o clipă recheamă în amintire toate pâraiele și râurile din lume, tot ce e răcoros și umed, oceanul lui Homer și apa pe care o călca Petru sau litera se preschimbă în pasăre, își saltă coada, înfoaie penele, se umflă, râde și pleacă în zbor. Ei bine, Narcis, probabil că tu nu prea apreciezi asemenea litere? Dar eu îți spun: cu ele a scris Dumnezeu lumea“¹.

Dialogul dintre Gură-de-Aur și Narcis reia o problemă de filozofie a limbajului, aceea a capacității cuvântului, a limbii, de a înființa realități în momentul numirii lor. Ideea este prezentată explicit, ca fapt imuabil, în crezul biblic „La început era Cuvântul, și Cuvântul era cu Dumnezeu, și Cuvântul era Dumnezeu. El era la început cu Dumnezeu. Toate lucrurile au fost făcute prin El; și nimic din ce a fost făcut, n-a fost făcut fără El“ (*Evanghelia după Ioan*, I, 1-3), dar este implicită, exprimată în diverse chipuri, în literatura universală.

¹ Hermann Hesse, *Narcis și Gură-de-Aur*, RAO International Publishing Company, 1998, p. 59-60.

Orice sistem lingvistic specializat, cu destinație precisă și constantă, dă nume realității extraverbale pe care o reprezintă. Dar, într-o măsură care variază de la sistem la sistem, el poate, totodată, *crea* realitatea extraverbală. Așadar, aceasta există ca atare în urma actului verbal, ca acceptare a manifestării acestuia. Limbajul (stilul) juridico-administrativ are o astfel de implicație: funcția de formare sau de transformare a lumii extralingvistice. În interiorul raportului *om — instituții sociale*, cuvântul, în sensul formulei juridico-administrative, numește și legitimează: este denotativ dar, totodată, încărcat cu ceea ce Dumitru Irimia numește „semantică a constrângerii”², afectând, până în momentul anulării sale printr-un alt act verbal, dimensiunea socială a existenței individuale.

Limbajul religios este un limbaj care instaurează, care creează, chiar mai mult decât limbajul juridico-administrativ: lumea extralingvistică transcendentă, preexistentă teoretic, există și se manifestă în lumea terestră a unui individ numai în măsura în care acesta o numește, o invocă. Acest fapt este valabil mai ales în cazul „limbajelor religioase de ordinul întâi”³, cum sunt predica, liturghia, mărturia misticilor, rugăciunea etc., prin care omul trăiește raportul cu lumea sacrului în dimensiunea lui spirituală. Manifestarea transcendentului în trăirea umană, manifestare mijlocită, după cum am văzut, de cuvânt, este un dat individual, personal, dar care, paradoxal, se sustrage subiectivării.

În interiorul raportului *om — limbă — lume*, în cazul comunicării obișnuite, omul își exercită prerogativul de a se manifesta subiectiv⁴. Dar subiectivarea lumii (realitatea extralingvistică, pe de o parte, și receptorul, pe de altă parte) și subiectivarea limbii îi sunt îngădite de însuși scopul actualizării limbii în vorbire: comunicarea. Ștefan Munteanu consideră că faptele de stil sunt deopotrivă „de natură lingvistică, psihologică și socială; de vreme ce recurgem la materialul unei limbi, îl selectăm în virtutea unei intenții și ne adresăm unui interlocutor. Această alegere este limitată de necesitatea de a ne face înțeleși după împrejurări, precum și mai ales de constrângerile gramaticale”⁵. Este, așadar, vorba de factori restrictivi umani, de convenție socială și lingvistică. Dámaso Alonso completează în acest sens teoria semnului lingvistic a lui Ferdinand de Saussure: „... în orice comunicare sunt doi semnificați, cel inițial (al

² Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 168.

³ Jean-François Malherbe, *Religie și auto-implicare*, în „Secolul XX”, *Limbaje / Langages. Poetic, religios, literar...*, București, 1995, nr. 358-359-360, p. 175.

⁴ Dumitru Irimia, *op. cit.*, p. 25.

⁵ Ștefan Munteanu, *Principii de stilistică*, Timișoara, TUT, [s.a.], p. 66.

vorbitorului) și cel final (al ascultătorului). Elementul comun dintre ambii semnificați este tocmai comunicarea lingvistică⁶. Când nu se ajunge la identitatea absolută sau măcar parțială dintre semnificatul primar (intenția emițătorului) și cel secundar (înțelegerea receptorului), actul comunicării este ratat. Desigur, un tip de convenție funcționează și în cazul comunicării de tip artistic, dar nu spre decodificarea semnului lingvistic, ci a semnului poetic.

În comunicarea de tip religios, negarea sau, cel puțin, limitarea subiectivării este impusă de natura realității extralingvistice la care face referire, lumea transcendentală, așadar din direcția „obiectului” comunicării însuși. Din punct de vedere dogmatic, „Dumnezeu nu este nici perceptibil, nici rațional, la El ajungem numai prin credință, iubire și revelație”⁷. Prin urmare, elementele umane contextuale, care în mod normal influențează construirea unui text și, mai ales, interpretarea mesajului său (identitatea interlocutorilor, parametrii spațiali și temporali ai evenimentului verbal, intențiile și așteptările participanților etc.⁸), nu generează o variație calitativă, în esență, în cunoașterea și comunicarea religioasă.

Având ca nucleu dumnezeirea, mesajul textului religios nu poate fi decât unul închis, apropiindu-se astfel de tipologia discursurilor științifice (chiar identificându-se cu aceasta în cazul „limbajului religios de ordin secund”⁹ — teologic științific). După I. Coteanu, acestea concretizează o „limbă artificială”, în care „raportul dintre semnele utilizate în ea și ceea ce desemnează ele este biunivoc. Unui semn sau unei grupări de semne li se asigură o singură interpretare, ambiguitatea fiind interzisă prin înseși regulile de funcționare stabilite inițial”¹⁰. Pe de altă parte, nevoit să exprime „inexprimabilul”, esența divină, omul apelează la categorii spațio-temporale de tip istoric, logice, senzoriale și dă curs, în ultimă instanță, imaginarului subiectiv, cel puțin în unele dintre ipostazele discursului religios (în hagiografie, imnografie, rugăciune, predică etc.). „Limbajul religios este fundamental ordonat spre referenți invizibili și totuși el se prezintă ca un limbaj descriptiv”¹¹, ca și cum „obiectul” său ar fi un

⁶ Dámaso Alonso, *Poezie spaniolă. Încercare de metode și limite stilistice*, Anexe II, *Ce este pentru noi „semnificatul”*, București, Univers, 1977, p. 498.

⁷ Eugen Munteanu, *Natura semiotică a numelui lui Dumnezeu în gândirea teologică a lui Toma De Aquino*, în „Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului”, vol. I, Suceava, 1992, p. 99-100.

⁸ Vezi Elena Dragoș, *Introducere în pragmatică*, Cluj, Casa Cărții de Știință, 2000, p. 23 ș.u.

⁹ Jean-François Malherbe, *art. cit.*, p. 175.

¹⁰ I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, vol. I, *Stil, stilistică, limbaj*, București, EA, p. 15-16.

¹¹ Jean-François Malherbe, *art. cit.*, p. 170.

res, un obiect desemnabil. Paradoxal însă, acest tip de limbaj nu comportă nici o indicație operatoare, astfel încât, în termenii lui I. Coteanu, *unei singure interpretări* îi pot corespunde mai multe semne sau grupări de semne. În măsura în care acest limbaj se raportează la o experiență, el încearcă să caracterizeze, să facă cunoscută o realitate trăită *individual* (așadar, în manifestări potențial infinite), care are modul ei propriu de obiectivitate, dar cu un referent unic: Dumnezeu. Limbajul religios cunoaște astfel o pluralitate de forme, generată, în primul rând, de varietatea segmentelor vieții religioase exprimate în texte și, în al doilea rând, de atributele umane ale participanților la actul lingvistic. Tendința divergentă a „limbajelor“ religioase este însă mai slabă decât forța coercitivă a normei comune impuse de caracterul special al „obiectului“ comunicării și de tradiție, de norma cutumiară.

Privit din perspectiva relației *text (mesaj) — referent*, din teoria actului comunicativ a lui R. Jakobson, stilul religios se definește ca unitate distinctă la nivelul *stilurilor (colective) funcționale* ale limbii naționale, prin natura referentului, prin specificul domeniului de cunoaștere umană și prin tipul de comunicare lingvistică¹².

Ne aflăm prin aceasta în cadrul celor care în lingvistica europeană și românească au elaborat pentru noțiunea de *stil* (cu determinantele *funcțional, al limbii, colectiv funcțional*) sau de *limbaj* definiții convergente: „Prin stil al vorbirii înțelegem conformarea exprimării într-un anumit domeniu al vieții omenești pentru anumite scopuri de comunicare, adică modul de întrebuițare specific-funcțional a mijloacelor lingvistice unitare, puse la îndemâna generală“¹³; limba este un „polisistem funcțional“, cu variații care formează limbaje sau stiluri ca „subsisteme“ dependente de ramificațiile profesionale, socioculturale, contextuale etc.¹⁴ ș.a.

Luând în considerare factorii extralingvistici, care impun un anumit limbaj, și norma limbii literare moderne (recunoscută în diversele teoretizări sub

¹² Dumitru Irimia, *op. cit.*, p. 61, 65, 67.

¹³ E. Riesel, *Abriss der deutschen Stilistik*, 1954, p. 7; *apud* T. Vianu, *Studii de stilistică* Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Sorin Alexandrescu, București, EDP, 1968, p. 45. Vezi și I. Iordan, *Limba literară (Privire generală)*, în LR, III (1954), nr. 6, p. 60; V. P. Murat, *Despre problemele fundamentale ale stilisticii*, în *Probleme de stilistică*, București, EȘ, 1964, p. 12; I. Coteanu, *op. cit.*, p. 45; I. Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, EȘE, 1982, p. 148-149.

¹⁴ Șt. Munteanu, *Cultivarea limbii: între normă și exprimare individuală*, în *Studii de lingvistică și stilistică*, Pitești, Editura Pygmalion, 1998, p. 93.

denumirea de „limbaj literar mediu”¹⁵, „limbaj literar standard”¹⁶, „limbaj cultivat”¹⁷, „varianta cultivată”¹⁸, „nivel cult (literar)” și „grad zero (neutru) de exprimare stilistică”¹⁹), s-a vorbit (sau nu) despre un stil (limbaj) religios (biblic) în limba română. Acesta se recunoaște în lucrările de specialitate de până acum atât din perspectiva specificității funcțiilor sale, cât și prin abaterea calitativă și constantă de la norma contemporană. Raportându-se numai la textul biblic modern, Lidia Sfârlea identifică o variantă biblică neartistică, neoficială a diasistemului stilistic literar²⁰. Tot ca parte a diasistemului, dar al vechii române literare, o consideră și Al. Andriescu: „În cadrul stilului beletristic din literatura veche românească trebuie să se vorbească de o variantă bisericească, cu trăsături foarte bine definite și cunoscute, pe care le întâlnim în toate cărțile religioase: evangheliare, psaltiri, cazanii etc.”²¹ Lingvistul combate astfel ideea exprimată anterior de I. Coteanu: „La începutul literaturii române găsim câteva cărți religioase, traduceri ale bibliei sau ale altor lucrări de explicare a bibliei. A spune numai din această cauză că limba română veche a avut un «stil al cărților bisericești» înseamnă a da epitetul de stil unor volume scrise în diverse feluri, pentru că sunt de diverse feluri. [...] cărțile religioase nu au în totalitatea lor un stil, ci mai multe, după cum se încadrează în literatura artistică, în exegeza teologică sau în administrația bisericească”²². Ulterior, I. Coteanu a revenit cu un compromis asupra teoriei sale, recunoscând în limba română veche existența unui „limbaj teologico-filozofic”, a cărui menire este exegeza textului biblic, având libertatea de a se dezvolta în direcția limbajului poetic și a celui filozofic²³.

Diferența de opinie se naște dintr-o ierarhizare diferită a nivelelor stilistice ori dintr-o considerare diferită a caracterului laic — religios al scrierilor în discuție. Astfel, Șt. Munteanu și Vasile D. Țâra consideră literatura veche

¹⁵ I. Coteanu, *Structura stilistică a limbii*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, EȘ, 1967, p. 220.

¹⁶ I. Coteanu, *Idiostilul*, în *Sistemele limbii*, București, EA, 1970, p. 44.

¹⁷ I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, vol. I, p. 50.

¹⁸ Flora Șuteu, *Varianta standard în ierarhia stilistică a limbii*, în LR, XXIII (1974), nr. 4, p. 271.

¹⁹ Paula Diaconescu, *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne*, în SCL, XXV (1974), nr. 3, p. 234 și 236.

²⁰ Lidia Sfârlea, *Contribuții la delimitarea stilurilor funcționale românești*, în SLLF, II, București, EA, 1972, p. 205.

²¹ Al. Andriescu, *Cercetarea stilurilor limbii române literare*, în IL, XI (1960), nr. 9, p. 57.

²² I. Coteanu, *Stilurile moderne ale limbii române literare*, în LR, IX (1960), nr. 2, p. 59, 60.

²³ I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, EA, 1981, p. 140 ș.u..

eclesiastică „variantă stilistică independentă”²⁴, ce se opune variantelor scrierilor laice. În timp ce, reluând de mai multe ori problema, Gh. Chivu identifică în epoca veche trei categorii de scrieri literare: beletristice, juridice și administrative și științifice și tehnice, deopotrivă religioase și laice²⁵.

Fără să precizeze dacă are în vedere întreaga istorie a exprimării culte românești sau numai epoca modernă și contemporană, D. Irimia distinge mai multe stiluri ale diasistemului românesc, cu profiluri mai mult sau mai puțin autonome, printre care se numără și stilul religios, „corespunzător cunoașterii și comunicării de tip religios”, și încheie capitolul dedicat acestuia cu precizarea: „În amândouă variantele [scrisă, a cărților sacre și de esență orală, a textului liturgic și a rugăciunii, n.n., A.C.], stilul religios se situează în interiorul limbii române literare, care păstrează, însă, în legătură cu o solemnitate stilistică specifică, un fond lexical și un fond de modele sintactice care se sustrag evoluției limbii”²⁶.

Credem însă că nici una din abordările de până acum nu a avut în vedere complexitatea problemei pe care o ridică textul religios, ca tip de cunoaștere și comunicare și ca sistem lingvistic diacronic.

O altă direcție de cercetare este sugerată de teoria lingvistică elaborată și argumentată de E. Coșeriu: din perspectiva *limbii istorice* („limba care s-a constituit istoric ca unitate ideală, fiind identificată ca atare de către propriii săi vorbitori și de către vorbitorii altor limbi, de obicei prin intermediul unui adjectiv «propriu»: limba *română*, limba *spaniolă* [...]”²⁷). Identificând în limbă diferențe *diafazice*, adică „diferențe între diferite tipuri de modalități expresive”²⁸, E. Coșeriu constată, în sens contrar, existența unor „unități de modalitate expresivă, fără diferențe diafazice, adică unități *sinfazice* sau *stiluri de limbă* (de exemplu: stil familiar, stil literar epic etc.)”²⁹.

Privit ca *stil de limbă*, în termenii lui E. Coșeriu, stilul (limbajul) religios este, așadar, un sistem autonom în cadrul diasistemului limbii istorice, analizabil

²⁴ Ștefan Munteanu, Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, EDP, 1983, p. 120.

²⁵ Gh. Chivu, *Stilurile limbii române literare în perioada 1532-1640*, I. *Stilul beletristic*, în LR, XXXIV (1985), nr. 6, p. 509-510; vezi și Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, EA, 1997, p. 242.

²⁶ D. Irimia, *op. cit.*, p. 67, 166.

²⁷ E. Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura ARC, 2000, p. 263.

²⁸ *Ibidem*, p. 263.

²⁹ *Ibidem*, p. 266.

din perspectivă dublă: într-un moment dat al istoriei limbii, în raport cu celelalte unități ale diasistemului, și, diacronic, din punctul de vedere al transformărilor și dezvoltării sale interne. Ambele abordări permit o considerare a limbajului bisericesc ca diasistem în sine, cu mai multe variante sau stiluri subordonate.

Rodica Zafiu se apropie de un astfel de punct de vedere când vorbește despre un limbaj (stil) religios în cultura contemporană universală, care cunoaște mai multe variante: limbajul textelor sacre, limbajul rugăciunii, al predicii, limbajul „tehnic“, variantele publicistice și stilurile individuale³⁰. Rodica Zafiu face distincție din punct de vedere lingvistic între textele religioase primare (*Biblia*) și textele religioase secundare (de practică spirituală individuală sau colectivă: rugăciunea, predica, imnul, indicațiile de ritual; și de popularizare: presa religioasă, mărturia); dar nu distinge diversele tipuri din cadrul textelor pe care le numește „sacre“.

Ideea este formulată mai precis de către Gh. Chivu, într-un studiu din 1995, reluat în 1997: „Departate de a fi un simplu «stil» al românei literare actuale (prin definiție «laică»), *limbajul bisericesc reprezintă*, în această perspectivă, o variantă funcțională paralelă și echivalentă cu ceea ce am putea numi «limbaj laic» (s.n., A.C.). La fel ca acesta, dar în modalități de exprimare mai puțin diverse și evident conservatoare, limbajul bisericesc se ilustrează prin scrieri beletristice, de tip tehnic și științific sau juridic-administrativ și tot asemenea lui și-a creat, chiar dacă mai târziu, o variantă vorbită³¹. Existente în epoca modernă și fiind, prin definiție, categorii istorice³², aceste variante stilistice sau stiluri funcționale ale limbii bisericești își au originea în epoca veche.

Dacă în româna literară actuală limbajul religios se constituie, prin specificul său, în variantă autonomă a limbii naționale, cu atât mai mult el nu este doar un stil al românei literare în epoca veche. În epoca veche el reprezintă însuși aspectul cultivat al limbii, norma literară, în raport cu care apar și se dezvoltă stilurile funcționale ale exprimării literare. „Stilul“ religios (stil însemnând nivel

³⁰ Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității din București, 2001, p. 161-162.

³¹ Gh. Chivu, *O variantă ignorată a românei literare moderne — limbajul bisericesc*, în LR, XLIV (1995), nr. 9-12, p. 453; vezi și *Civilizație și cultură. Considerații asupra limbajului bisericesc actual*, București, 1997, p. 15.

³² V. P. Murat, *op. cit.*, p. 19-20.

de limbă cultivată³³) se naște ca variantă savantă în opoziție cu varianta populară a limbii naționale, nu în opoziție cu altă variantă cultivată sau cu o normă literară prealabilă³⁴. Distanța aceasta apare mai târziu, când exprimarea literară laică își asumă norme proprii de constituire. Dar chiar și așa, pe parcursul formării și modernizării limbii române literare, limba textelor de factură religioasă devine model lingvistic³⁵ și stilistic³⁶.

Caracterul distinct al limbajului sacru este o problemă universală de cultură și civilizație, după cum remarcă Rodica Zafiu: „Anumite trăsături comune stilului religios din mai multe limbi moderne se regăsesc în limbajele mai multor religii: caracterul arhaic, monumentalitatea, necesitatea de a păstra distanța față de vorbirea curentă, fără a pierde însă capacitatea de comunicare și de implicare afectivă, emoțională; dorința de a echilibra tradiția și modernitatea, sacralitatea și accesibilitatea“³⁷.

Aceste caracteristici sunt generate de elemente extralingvistice și de factori psiho-lingvistici specifici și, la rândul lor, impun trăsături de limbă specifice. Textul sacru este emis sau receptat de conștiința umană în dimensiunea ei transcendentală, care vede în actul lingvistic manifestarea divinității. În câmpul semiotic religios, raportul dintre factorii constitutivi ai actului lingvistic este cât se poate de complex și diferit față de comunicarea laică.

Emițătorul original al oricărui text este divinitatea care inspiră alegerea și găsirea elementelor de limbaj capabile să o comunice unor emițători secundari (autorii umani ai textelor biblice, predicatorii, preoții, autorii de imnuri etc.). Emițătorul secundar nu este, astfel, decât un intermediar, a cărui personalitate,

³³ Vezi I. Coteanu, *Reflecții asupra stilisticii funcționale*, în SLLF, II, București, EA, 1972), p. 128: „diversitatea stilistică a oricărui idiom natural se află în raport direct proporțional cu structura societății și cu gradul ei de cultură“.

³⁴ Cf. V. Șerban, *Limba română actuală. Stilistică. Stilistică funcțională*, Timișoara, Tipografia Mirton, s.a., p. 20: „stilurile funcționale (ale limbii; colective) sunt modalități concrete, cu profiluri unitare, de organizare a dimensiunii stilistice a *normei* (forma cea mai abstractă de actualizare a limbii), în funcție de mediul socio-cultural și profesional al unui grup de vorbitori“.

³⁵ Norma limbii vechi bisericesti (în speță cea de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, care dobândise un caracter unitar prin generalizarea spontană a variantei literare muntești în cărțile românești tipărite) a fost invocată ca model pentru realizarea unității limbii române literare de I. Heliade Rădulescu (vezi Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri alese*. Ediție, studiu introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, București, EȘ, 1973, p. 104-106 și *passim*), dar, cu unele deosebiri în teorie, și de alți cărturari ai vremii: G. Barițiu, G. Săulescu, T. Cipariu.

³⁶ Gh. Chivu, *Civilizație și cultură...*, p. 15.

³⁷ Rodica Zafiu, *op. cit.*, p. 161.

dogmatic vorbind, nu este importantă în actul comunicării și care, mai mult, trebuie suprimată.

Referentul unic este, din nou, lumea transcendentă. Când este vorba de realități extralingvistice terestre (cazul parabolilor biblice), acestea sunt doar categorii spațio-temporale necesar comprehensibile, impuse de „mărginirea“ ființei umane. Sunt o „decodificare“ profană a unei lumi intuite.

Referentul extralingvistic și emițătorul primar coincid.

Destinatarul poate fi divinitatea însăși, în cazul imnului, al psalmului și al rugăciunii; dar mai ales este omul, în dimensiunea sacră (*eul profund*) ori în dimensiunea lui istorică, profană (*eul superficial* al ființei umane).

Orice *text (mesaj)* este construit în funcție de destinatar și în concordanță cu intențiile emițătorului. Dar în practica bisericească acest lucru este doar parțial adevărat. Receptorul, ca individ particular ori ca element al unui grup social, în circumstanțe specifice, a fost omis secole la rând din atenția emițătorilor secundari. Aducem în discuție numai situația cărților de cazanii apărute în limba română: culegerile de cazanii apărute în secolele al XVI-lea și al XVII-lea erau traduceri după oratori din Răsărit sau Apus, care se raportau la alte spații și epoci ori intrau în categoria omiliilor „valabile în eternitate“, fără legătură cu vreo coordonată spațială, temporală, socială sau națională. Pragmatica textului omiletic era astfel mult diminuată.

Codul prin care mesajul complex al textului biblic ajungea la destinatar se forma în secolul al XVI-lea după un model străin impus de împrejurări politice și culturale. Fără a dispune de o variantă cultă în limba maternă, traducătorii textelor religioase au fost nevoiți să împrumute din limba originalelor cuvinte și structuri necesare redării conținutului acestora. „Limba, fiind o «știință», ea se învață de la cei care «vorbesc mai bine», de la cei care *știu*“³⁸, însă adoptarea presupune din partea celui care o face un anumit nivel cultural și inteligență practică, iar din partea limbii (ca sistem, normă și vorbire) în care se realizează, o complexitate asemănătoare modelului. Se adoptă ceea ce satisface estetic și social și servește funcțional. Numeroase situații din vechea română literară (vechiul limbaj religios) arată că această complexitate competitivă s-a atins și s-a exersat tocmai ca practică a traducerii³⁹.

³⁸ Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 77.

³⁹ Vezi Alexandru Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2001, *passim* și p. 343-345.

În transunerile dintr-o limbă în alta, „traducătorul trebuie să știe, nu doar cum se traduce, ci și ce reprezintă ceea ce trebuie tradus și ce, eventual, *nu se traduce* (sau, din contră, trebuie să fie adăugat)⁴⁰, căci se traduce sensul, iar nu cuvintele⁴¹. Ca act lingvistic, traducerea religioasă ia în considerare această normă. Dar esența conținutului de tradus obligă la respectarea unui alt principiu, restrictiv: *et ordo verborum misterium est*, spunea Sf. Ieronim; în cazul textelor sacre, și cuvintele trebuie traduse (în sensul de „semnificație“ a cuvintelor), pentru că „și ordinea cuvintelor este un mister, o taină“⁴².

Modalitățile specifice de manifestare a factorilor comunicării religioase, în cadrul limbii ca sistem și normă, sunt elemente esențiale în configurarea limbajului religios în epoca veche și în evoluția lui până azi, ca limbă de cultură, ca diasistem și, mai târziu, ca aspect al limbii naționale paralel și echivalent cu limbajul laic.

Textele epocii vechi respectă o serie de norme lingvistice și stilistice impuse de nivelul general de evoluție a limbii literare, de tradiție și de specificul elementelor (și al funcțiilor acestora) care participă la actul comunicării. Normele funcționează, pe de o parte, convergent, definind aceste texte ca elemente ale diasistemului limbii literare religioase, și, pe de altă parte, divergent, individualizându-le. Prin urmare, putem vorbi în epoca veche de texte care se înscriu în stilul beletristic religios (*Palia, Psaltirea, Evangheliile, Apostolul, Leavțița, Biblia, Cazaniile, Didahiile* lui Antim Ivireanul, *Molitvenicul, Octoihul* etc.), în stilul juridic-administrativ religios (*Pravila* lui Coresi, *Pravila ritorului Lucaci, Pravila* copiată de popa Toader din Râpa de Jos, *Pravila de ispravă oamenilor, Pravila* din *Codex Neagoeanus, Pravila* de la Govora, *Șapte taine, Pravila aleasă, Antim Ivireanul, Capete de poruncă, Antim Ivireanul, Așezământul mănăstirii Antim* etc.) și în stilul tehnic și științific religios (*Liturghierul, Catehismul, Antim Ivireanul, Carte sau lumină cu dreapte dovediri* etc.).

Evoluția ulterioară a limbii literare pe făgaș laic nu a modificat esențial aspectul limbajului religios, astfel încât textul biblic modern se diferențiază de textele laice contemporane printr-o serie de trăsături ortografice, morfologice, sintactice și lexicale care își găsesc originea în vechea română literară⁴³.

⁴⁰ E. Coșeriu, *Lecții...*, p. 243.

⁴¹ Idem, *Competența lingvistică*, în idem, *Prelegeri și conferințe*, Iași, TUI, 1994, p. 40.

⁴² *Ibidem*, p. 40.

⁴³ Vezi Gh. Chivu, *O variantă ignorată...*, p. 446-450.

Ceea ce există astăzi la nivel lingvistic în textele bisericești nu este o abatere de la norma literară actuală, abatere ce ar justifica denumirea de „stil religios“, ci este întrebuintarea unui stadiu arhaic al limbii literare, care, într-o anumită perioadă a istoriei limbii, a servit comunicării religioase. Limba textelor religioase de azi este, așadar, într-o mare măsură, limba literară a secolelor al XVI-lea — al XVIII-lea⁴⁴. Dar, ca orice fenomen viu, limba sacră nu este un sistem absolut ermetic, ea a evoluat și evoluează în continuare, înglobând și asimilând în permanență elemente noi, în mod natural, în urma presiunii celorlalte sisteme lingvistice, sau ca rezultat al acțiunilor deliberate de înnoire și modernizare, primite, uneori, cu rezerve. Problema trebuie pusă din perspectivă stilistică: acceptarea unor elemente noi trebuie să respecte principiul compatibilității stilistice⁴⁵. Elementul străin se încarcă de expresivitate⁴⁶, dar nu neapărat în folosul prediciei. Discontinuitatea stilistică pune în pericol funcția persuasivă a prediciei, prin atragerea accentului asupra elementului „străin“. Asumarea unui stil personal al predicatorului sau teologului se face în parametrii generali impuși de tradiție, cu un deosebit simț al echilibrului între abaterea de la normă, selecția și combinarea registrelor stilistice.

Concluzii

1. Privit din perspectiva limbii istorice, sugerată de Eugen Coșeriu, limbajul religios este un sistem autonom în cadrul diasistemului limbii istorice, analizabil în raport cu celelalte unități ale diasistemului, și, diacronic, din punctul de vedere al transformărilor și dezvoltării sale interne. Ambele abordări permit o considerare a limbajului bisericesc ca diasistem în sine, cu mai multe variante sau stiluri subordonate.

2. În câmpul semiotic religios, raportul dintre factorii constitutivi ai actului lingvistic se desfășoară în moduri specifice, determinate de statutul textului sacru ca manifestare directă a divinității.

⁴⁴ Cf. Gh. Chivu: „Prezente exclusiv în scrisul bisericesc sau având, în cadrul acestuia, o frecvență diferită de aceea constatată în scrierile laice, fenomenele lingvistice [care caracterizează textele religioase de azi, n.n., A.C.] individualizează, în cadrul românei literare contemporane, așa numitul limbaj bisericesc“, în *ibidem*, p. 446.

⁴⁵ Vezi Rodica Zafiu, *op. cit.*, p. 162.

⁴⁶ Șt. Munteanu: „un cuvânt devine expresiv, când este scos din mediul lui natural și utilizat într-un alt mediu, nou“, în *Despre raporturile dintre limba literară și stilurile limbii*, în AUT, I (1963), p. 276.

3. Normele care dictează construcția textului religios funcționează, pe de o parte, convergent, definind aceste texte ca elemente ale diasistemului limbii literare religioase, și, pe de altă parte, divergent, individualizându-le.

4. Limba textelor religioase de azi este, într-o mare măsură, limba literară a secolelor al XVI-lea — al XVIII-lea, cu modificări survenite în mod natural, în urma presiunii limbii literare laice, sau ca rezultat al acțiunilor deliberate de înnoire și modernizare.

ARGUMENT FOR A RECONSIDERATION OF „THE RELIGIOUS STYLE“ IN ROMANIAN

Abstract

For a long period of time (the XVIth - XVIIth centuries) the language of the religious texts represented the only cultivated variant of the Romanian language. Therefore, the religious language was not a style of the Romanian literary language, but the Romanian literary language itself. The language of today's religious texts still respect the grammatical and stylistic norm of the ancient Romanian literary language, with some changes which do not affect its general aspect.

Within the framework of the historical language diasistem, the religious language represents an autonomous system with several variants and subordinate styles: belletristic, juridical and administrative, and technical and scientific. The relations between the constituent elements of the religious linguistic act (transmitter — receiver — text — message — code — extra-linguistic reality) follow strict rules, governed by the text's own nature as a direct manifestation of the divinity.